

Onderzoeker en onderzoek

Sjaak van der Geest

Hoe komt een wetenschapper tot onderzoek? Wat bepaalt de keuze van zijn¹ onderwerp? En wat de uitkomst van het onderzoek? In zijn algemeenheid lijkt die vraag niet moeilijk te beantwoorden. Er zijn drie partijen die een vinger in de pap hebben: de betaler en de uitvoerder van het onderzoek en degenen die het onderwerp van onderzoek zijn. Dit essay is een poging die drie partijen wat verder te identificeren. Ik beperk me tot de sociale en geesteswetenschappen, en in het bijzonder tot de culturele antropologie.²

De betaler

De belangrijkste betaler van antropologisch onderzoek is de staat die haar gelden via academische commissies beschikbaar stelt aan de beste onderzoekers of de beste onderzoeksprojecten. Het geld komt via de universiteit (eerste geldstroom) of via andere instanties zoals NWO en KNAW (tweede geldstroom)³. Werd enige jaren geleden een kandidaat nog vrijgelaten zelf het thema van zijn onderzoek te bepalen (hij bleef natuurlijk wel gebonden aan de regels en voorkeuren van zijn vak en de wensen van zijn promotor), nu wordt hij in toenemende mate gestuurd door grote programma's waarin zijn onderzoek dient te passen, of moet hij zelfs solliciteren op een onderzoeksplan dat al in grote lijnen vastligt. Daarnaast zijn er 'derde geldstroom' betalende onderzoekers inhuren om een bepaald karwei uit te voeren. Het gaat gewoonlijk om onderzoek dat voor de betalende instantie van direct belang is. Een bedrijf wil meer weten over de arbeidsvreugde van haar personeel of over de achtergronden van het stijgend ziekteverzuim, een scheepvaartmaatschappij wil bij haar 100-jarig bestaan een jubileumboek met daarin een beeld van verleden en heden, een ziekenhuis vraagt om onderzoek naar de problemen van terminale patiënten, een gemeenteraad verzoekt om een onderzoek naar drugsgebruikers, enzovoort.

Met de vrijheid van de onderzoeker is het in zulke gevallen niet altijd goed gesteld. Niet alleen wordt het onderwerp van onderzoek hem opgelegd, soms ook de uitkomst van het onderzoek. De enige

vrijheid die hem dan nog rest is de tussenliggende weg te beschrijven, het betoog dat van de vraag naar het antwoord leidt. Zelfs de vrijheid van het publiceren kan de onderzoeker ontnomen worden. Köbben (1987) citeert de Directeur Onderzoek van een multinational:

'Het eerste wat jonge doctoren bij ons moeten afleren is het publiceren van hun bevindingen. Het heeft voor ons geen zin om miljoenen te besteden aan onderzoek als de resultaten niet strikt binnenshuis blijven.'

De man maakte zich blijkbaar bezorgd over de geheimhouding van onderzoeksresultaten waar anders concurrenten (of actiegroepen?) van zouden kunnen profiteren. Een publikatieverbod kan ook voortkomen uit andere overwegingen; de opdrachtgever kan van mening zijn dat hij te ongunstig uit het onderzoek naar voren komt of dat anderen erdoor geschaad worden (of het tweede wordt gezegd, terwijl het eerste wordt bedoeld). Het eerstgenoemde deed zich enkele jaren geleden voor toen een kankerziekenhuis in Amsterdam de psychiater Van Dantzig en de socioloog De Swaan verbood hun bevindingen van een onderzoek onder terminale patiënten te publiceren. Toen ze dat in 1978 toch deden, werd het boek, 'Omgaan met angst in een kankerziekenhuis' op last van de rechter vernietigd (zie De Swaan 1983). Voor de rechter was het een duidelijke zaak : het ziekenhuis was de eigenaar van het onderzoek en kon bepalen wat er met de onderzoeksresultaten moest gebeuren. Voor wetenschappers op universiteiten, voor wie publiceren niet alleen lijfsbehoud is ('publish or perish'; 'wie schrijft die blijft'), maar ook vaak hun grootste vreugde (zie later), moet dit een onverdragelijke gedachte zijn. Onderzoek doen en niet mogen publiceren, dat is het toppunt van *Entfremdung*. De onderzoeker wordt een 'gewone arbeider', beroofd van het product van zijn arbeid. Onvoorstelbaar, maar het komt op grote schaal voor in industriële bedrijven, bureaucratische organisaties, belangenverenigingen, enzovoort. Soms haalt het de krant (meestal niet want het is een normale praktijk) zoals in 1986 toen de Nederlandse Sport Federatie de publikatie verbod van een onderzoek naar blessures in de nationale turnselectie. De identiteit van de betreffende personen zou onvoldoende beschermd zijn.

De vraag van derden om wetenschappelijk onderzoek is het afgelopen decennium sterk gestegen en heeft geleid tot zogenoemde 'transferpunten' aan de universiteiten en tot instellingen als het Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen in Leiden. Vanuit de culturele antropologie is er met enige g ne op deze ontwikkeling gereageerd. De antropologie zou zich eigenlijk niet mogen lenen tot een dergelijke dienstverlening aan wie maar wil betalen. Na het odium van koloniale hulpwetenschap dat ze op zich had geladen wil zij nu vrij en kritisch zijn. Dat kon zij zich permitteren zolang het goed ging met het vak; zolang afgestudeerden een baan vonden en van overheidswege voldoende middelen beschikbaar gesteld

werden. Nu die tijd voorbij is, lijkt het dat antropologen enigszins schoorvoetend (je mag je niet gretig tonen), hun principiële verzet opgeven. Maar dit gaat niet zonder strijd. In *Antropologische Verkenningen* is niet zolang geleden nog een debat gevoerd tussen Pouwer en De Ruijter over deze kwestie. Pouwer (1987: 27) verwijt de nieuwe generatie dat ze de intellectuele zuiverheid van de antropologie prijsgeeft door zich aan te passen aan de marktsituatie en beschuldigt haar van defaitisme en 'faire bonne mine à mauvais jeu', en natuurlijk wordt ook verwezen naar het bijbelse bord linzensoep. Hij besluit zijn betoeg:

'Juist antropologen met hun wereldwijde interculturele inzichten, ervaringen en belangstelling, die echter thuis moeten beginnen en naar huis moeten terugkeren, kunnen een mondiale visie ontwikkelen op een (ver)wordende wereld.... Past niet op de winkel maar let op uw saack. Leve een rebelse dissidente antropologie van kritische betrokkenheid' (Pouwer 1987: 39).

De Ruijter (1988) gaat welgemoed op de beklagdenbank zitten. Hij bekent dat hij ijvert voor veranderingen in de antropologie-opleiding en zich inspant de antropologie te koppelen aan vakken als bedrijfskunde, irrigatiekunde, bestuurskunde, organisatieleer en managementstudies. De reden voor zijn 'misdaad' is zijn geloof dat er 'een leven na de studie' is. Een opleiding voor antropologen die geen werk kunnen vinden, wordt steeds vaker als 'maatschappelijke verspilling' gezien en De Ruijter voelt zich daarop aangesproken.

In de vette jaren van de antropologie - er is al vaker op gewezen - bekritiseerden antropologen in grote getale de maatschappelijke orde. Zij verrichtten onderzoek bij marginale groepen en wierpen zich op als hun woordvoerders en zaakwaarnemers. De universiteiten betaalden hun op emancipatie gerichte activiteiten. Het feit dat een groot deel van die gelden eigenlijk via een omweg afkomstig was van bedrijven en individuen die de ruggegraat van deze orde vormden, deerde hen niet. Toch had die situatie iets schizofreens. Als men enig cynisme voor lief wil nemen zou ik willen stellen dat kritische wetenschap, zoals culturele antropologie, functioneerde als een *Ventilsitte*. De weeklachten en beschuldigingen die de antropologen op kosten van de baas tegen de baas mochten uiten, waren de stoom die men liet ontsnappen om de machine draaiend te houden, de ondernemingsraad die mocht mopperen. Het deed een beetje denken aan de tafelen die antropologen zelf ten tijde van het structureel-functionalisme zo levendig in andere culturen hadden beschreven, bijvoorbeeld aan de heksenbeschuldigingen in Afrikaanse dorpen. Die beschuldigingen waren volgens de antropoloog noodzakelijk voor het voortbestaan van de gemeenschap.

In een periode dat de Westerse markt wereldwijd expandeerde, konden antropologen zich troosten met de wetenschap dat zij zich daarvan distantieerden en de andere kant van de medaille van econo-

mische groei lieten zien. Het onderzoeksgeld van de onafhankelijke universiteit stelde hen daartoe in staat. De universiteit zag een maatschappij-kritische rol voor zich weggelegd. Maar die situatie heeft zich ook gewijzigd. Onderzoekers oogsten nu minder bijval van de universiteitsbonzen als zij gevestigde belangen attaqueren, terwijl zij die toegepast onderzoek voor derden verrichten, steeds meer waardering krijgen. De universiteit, in geldnood en minder in aanzien dan voorheen, moedigt nu zelf haar onderzoekers aan 'nuttig' onderzoek te doen dat 'geld aantrekt'.

De onderzochten

Ook degenen die het onderwerp van onderzoek zijn, spreken een woordje mee in dat onderzoek, al moet daar direct aan toegevoegd worden dat die 'inspraak' in antropologisch onderzoek vaak minimaal was en nog steeds is. Dat is ironisch want antropologen beroepen zich juist op het participatorisch karakter van hun onderzoek. Men zou mogen verwachten dat, als zij deelnemen aan het leven van hun informanten, dezen ook deelnemen aan de productie van het onderzoeksverslag. Dat doen zij ook wel - de onderzoeker is immers afhankelijk van wat zij hem vertellen en laten zien - maar minimaal. Uiteindelijk is de onderzoeker degene die het allemaal redigeert en op papier zet. Zoals bekend is er geen tak van wetenschap waar de onderzoeker zo zorgeloos en ongestraft zijn *eigen* verhaal kan vertellen als in de culturele antropologie. De reden is ook bekend: degenen die zijn verhaal zouden kunnen controleren, krijgen het waarschijnlijk nooit onder ogen of zullen het niet kunnen lezen omdat ze de taal waar het in geschreven is, niet verstaan: 'Natives don't talk back'. Talloos zijn de vertogen waarin antropologen eerlijk toegeven of hun collega's beschuldigen dat de antropologie haar gesprekspartners tot objecten maakt (zie bijvoorbeeld Dwyer 1982).

Toch hebben 'de onderzochten' wel middelen tot hun beschikking om een stempel op het onderzoek te zetten. Een oud en beproefd middel - er is al naar verwezen - is de onderzoeker om de tuin leiden. Liegen en zwijgen zijn probate middelen om de onderzoeker te krijgen waar men hem hebben wil. Hilda Kuper herinnert zich wat een vrouw in Swaziland haar vertelde: 'In the beginning we deceived you like anything because you were white' (Kuper 1984: 201). Mooi is ook de opmerking van een Tiv (Nigeria) die Salamone (1977) als motto koos voor zijn artikel over de 'liegende informant': 'When I read what the white man has written of our customs, I laugh, for it is the custom of our people to lie as a matter of course to outsiders, especially the white man. We ask: Why does he want to know such personal things about us?' Maar de beste leugens blijven natuurlijk verborgen. Ze staan onherkenbaar als wetenschappelijke informatie te pronken in antropo-

logische publikaties.

Naast dit oude middel zijn er nu ook nieuwe methoden waarmee 'de onderzochten' invloed kunnen uitoefenen op datgene wat over hen geschreven wordt. Op de eerste plaats hebben zij vaker dan voorheen inzage in antropologische publikaties. Lokale overheden of organisaties die toestemming hebben gegeven tot het onderzoek eisen dikwijls dat een - voorlopig - rapport wordt achtergelaten voordat de onderzoeker het veld verlaat. Die procedure laat uiteraard nog vele mogelijkheden open om in een latere fase een geheel ander verslag - eventueel in een andere taal - te schrijven, maar het middel is toch een stap in de richting van meer controle over het onderzoek vanuit het veld. Een andere ontwikkeling is dat steeds meer leden uit de onderzochte groep toegang krijgen tot de bibliotheken en instellingen waar de onderzoeksbevindingen worden opgeslagen. Toen ik onlangs een lezing hield over rouwgedrag op Ghanese begrafeniszen zaten er vier Ghanezen in de zaal waarvan er drie Nederlands spraken. Zij bekritiseerden mij op diverse punten van mijn betoog. Het feit dat de 'native' nu wel onder ogen krijgt wat de antropoloog over hem schrijft en kan ontzenuwen wat deze presenteert als 'the native's point of view', zal zeker preventief werken op de antropoloog. Voor het groeiend aantal antropologen dat onderzoek doet in de eigen samenleving geldt dit natuurlijk in nog sterkere mate. Ook de tendens onder antropologen om steeds meer in het Engels te publiceren - iets dat hun vanuit het vak wordt opgedrongen - werkt in het voordeel van de meelezende informant.

Verder is het bekend dat autoriteiten in ontwikkelingslanden (als ik het voornaamste werkterrein van antropologen zo nog mag aanduiden) steeds minder scheutig zijn met het verlenen van onderzoekstoestemming. Daar zijn verschillende redenen voor. Antropologen worden nog steeds geassocieerd met het koloniale verleden en de strekking van hun publikaties wordt vaak als denigrerend ervaren vanwege hun exotiserende toon. Een belangrijker reden is echter waarschijnlijk dat de antropologische onderzoeksverslagen kritiek uitoefenen op het beleid van die autoriteiten. Die kritiek kan expliciet geformuleerd worden maar ook als dat niet gebeurt, ervaart men - terecht - beschrijvingen van armoede, ziekte en conflicten, als impliciete kritiek op het overheidsbeleid. De kans dat antropologen iets ongunstigs melden, is inderdaad vrij groot. Het spreekt bijna vanzelf dat een onderzoeker zich aangetrokken voelt tot iets dat niet gewoon-in-orde is, er moet iets speciaal aan de hand zijn, vaak is dat 'something rotten'.⁴

Mijn eigen onderzoek naar de verspreiding en het gebruik van medicijnen in Kameroen bracht veel 'rottigheid' naar boven waar de autoriteiten weinig mee in hun schik waren. Toen ik enkele jaren geleden een vervolgonderzoek wilde doen, werd mij dan ook beleefd meegedeeld dat dat niet zinvol geacht werd. Ten eerste had ik al voldoende over dit onderwerp geschreven en ten tweede was de wetenschappelijke kwaliteit daarvan gering. Door de poorten naar het veld te

sluiten kunnen hooggeplaatste onderzochten een stevige controle uitoefenen op de wetenschappelijke produktie. Die controle is - alweer - hoofdzakelijk preventief of, om het in een bridgeterm te zeggen, 'pre-emptive'. De herinneringen aan het China-onderzoek van de zestiger en begin zeventiger jaren zijn nog vers: zij die toestemming kregen voor onderzoek zorgden er wel voor dat zij niets onwelgevalligs schreven om hun volgende aanvraag niet in gevaar te brengen.

Daarmee wil ik allerminst suggereren dat een dergelijke bemoeienis met onderzoeksresultaten alleen of vooral in verre landen voorkomt. Ik heb de indruk dat het binnen Nederland nog moeilijker is om toestemming te krijgen voor onderzoek en dat als de toestemming gegeven wordt de onderzochten nog meer dan ginds de voortgang en uitkomst van het onderzoek met argusogen volgen, tenminste als zij er enig belang bij hebben. Het incident rond de publikatie van het onderzoek in het kankerziekenhuis (zie boven) is een sprekend voorbeeld. Nog krasser is wat Köbben (1987) meldt. Eerst noemt hij het geval van een personeelschef die onderzoek op zijn afdeling toestaat als hij mag uitmaken wie er geïnterviewd worden ('De kwaliteit van het onderzoek zou anders in gevaar komen, want jullie zouden per ongeluk een paar kankeraars kunnen treffen'). Dan citeert hij geïnterviewden die de uitkomst van het onderzoek willen voorschrijven:

'We gaan ermee akkoord als onze dienst wordt onderzocht, maar op één voorwaarde; één van de uitkomsten moet zijn dat we onderbezet zijn en jullie moeten aanbevelen dat onze afdeling met minstens twee man wordt uitgebreid.'

En iemand anders die een ongunstige passage tegenkomt in een interimrapport roept uit, 'Als dat erin komt, dan sodemieter ik het hele zaakje in de prullebak'.

De toenemende invloed van de onderzochte partij op het onderzoek heeft, zoals duidelijk zal zijn, ook zijn schaduwzijde. Over het algemeen is binnen de antropologie de stem van hen over wie het onderzoek gaat echter nog zo zwak dat een toename van invloed van die kant voorlopig nog als een vooruitgang gezien wordt. In de bundel geredigeerd door Clifford en Marcus (1986) vallen de termen 'polyphony' en 'polyvocality'. De meerstemmigheid die deze auteurs bepleiten, houdt in dat niet alleen de schrijver van de etnografie gehoord wordt maar ook zijn gesprekspartners. Dezen zouden meer aan het woord moeten komen en de mogelijkheid krijgen de notities en interpretaties van de antropologen te corrigeren vóór zij in druk verschijnen. Etnografie wordt gezien als een coproduktie van de antropoloog en zijn informanten. Een treffend voorbeeld van zo'n (poging tot) coproduktie is het onderzoek van Pool over interpretaties van ziekte in een Kameroenees dorp. Pool (1989a: 30-31) schrijft er het volgende over:

'Toen het einde van mijn onderzoek naderde kwam de volgende gedachte in mij op. Hoewel antropologen willen voorkomen dat collega's citeren van hun voorlopige drafts, construeren zij zelf

vaak hele kosmologieën of etnomedische systemen uit wat eigenlijk de eerste drafts van hun informanten zijn (en het zijn nog wel verbale drafts). Ik vroeg me af waarom informanten niet de kans zouden krijgen om hun eigen teksten te becommentariëren en veranderen. Dit drong tot me door toen ik een discussie had met mijn assistent Lawrence over de betekenis van 'bfaa' (een lokale ziekte-term, SvdG). Hij was mij iets aan het vertellen dat precies het tegenovergestelde was van wat hij mij een aantal weken tevoren gezegd had. "Maar nu spreek je jezelf tegen", zei ik, "vorige keer heb je het tegenovergestelde beweerd". "Nee, niet waar", zei hij. "Ik weet het zeker", antwoordde ik, "want ik heb de transcriptie van dat interview hier". "Laat zien", zei hij en trok het papier uit mijn hand. Nadat hij enkele minuten in stilte had zitten lezen zei hij: "Ja, dat weet ik nog, maar dat is niet wat ik echt bedoelde. Ik heb erover nagedacht en wat ik je nu verteld heb is wat ik echt denk".

Wat ze 'echt denken', dat is toch wat iedere antropoloog wil weten? Maar dan spreekt het vanzelf dat ze zelf aan het woord gelaten worden: dat ze *leidend* voorwerp worden.⁵

De onderzoeker

Dat de onderzoeker zelf invloed uitoefent op de keuze van het onderwerp en de gang van het onderzoek is niet zo verwonderlijk. Maar op grond waarvan die keuze wordt gemaakt, is minder bekend. Nog niet zo lang geleden was het een goede gewoonte een artikel te beginnen in de trant van: Er is reeds veel onderzoek gedaan naar ..., maar we weten nog steeds heel weinig over ... (dus ongeveer zoals het begin van deze paragraaf). Die aanhef suggereerde het meest loffelijke motief dat in de wetenschap mogelijk is: de drang om te weten.⁶ Slechts weinigen zullen deze truc echter niet doorzien. We weten allemaal dat zo'n aanhef vooral de keuze van het onderwerp moet legitimeren. Daarmee voegt de schrijver zich naar de regels van het bedrijf waar hij toe behoort. De ware redenen van de keuze blijven onvermeld. Er zijn immers zoveel dingen die wij nog niet weten. Waarom viel het oog van de onderzoeker uitgerekend op dit? Bovendien is het vaak apert onwaar dat 'wij nog steeds heel weinig weten over ...' De vraag waarom de schrijver *dit* thema koos, blijft meestal onbeantwoord.

De literaire wending die zich nu in de culturele antropologie voltrekt, suggereert een antwoord. Die ontwikkeling heeft er namelijk niet alleen toe geleid dat antropologen zich 'literairder' gingen gedragen in hun schrijven, maar ook dat zij zich meer bewust werden van de verborgen literaire eigenschappen van antropologische studies

die uitdrukkelijk niet als literair bedoeld waren (zie Marcus & Cushman 1982, Clifford & Marcus 1986). Een belangrijk inzicht dat ons uit de literatuurwetenschap wordt aangereikt, is dat schrijvers over zichzelf schrijven in de persoon van anderen (ook als de ik-figuur gebruikt wordt). We hoeven slechts te denken aan het werk van Kafka, Levi, Svevo, Rushdie, of aan Claus⁷ en Reve ten onzent. Voorbeelden zijn echter overbodig. Het lijkt me niet waarschijnlijk dat iemand de autobiografische onderlaag van literatuur nog in twijfel trekt. De zuivere fictie kunnen we ons niet meer voorstellen. Schrijvers zetten hun leven voort in hun geschriften, zoals Goudsblom (1979: 8) eens treffend gezegd heeft. Ze herhalen hun leven op papier of grijpen de kans een ander leven te leiden, een leven dat zij in werkelijkheid niet konden of durfden te leven. De Amerikaanse schrijver Paul Auster drukte zich in een interview in NRC-Handelsblad (21 december 1988) als volgt uit:

'Het schrijven van verhalen stelt je in staat om je eigen tegenstrijdigheden te onderzoeken..... Het is vol in mijn hoofd, en elk boek is een poging om een ander gedeelte naar buiten te brengen. Het is alsof mijn geest een land is, en elk boek een ander gebied ontdekt.'

Waarom zou die bekommernis om eigen onopgeloste vragen, om obsessies en verlangens, om successen en gemiste kansen niet meespelen in het werk van wetenschappers? Lange tijd is (de gedachte aan) die vraag verboden geweest. Wetenschappelijk werk diende strikt gescheiden te blijven van het persoonlijke leven van de auteur. Een verwijzing naar de biografie of de persoonlijkheid van de schrijver werd opgevat als een ongepaste insinuatie die afbreuk deed aan de wetenschappelijke waarde van diens werk, een *argumentum ad hominem*. Derek Phillips (1971) was een van de eersten die dat taboe doorbraken. Hij begon zijn boek *Knowledge from what?* met een korte introductie van zichzelf omdat:

'In a book that raises so many questions about so-called objectivity of sociological research, it seems almost obligatory for me to provide some biographical information so that the reader can better understand my vantage point in doing this book. For it is my belief that, despite protestations to the contrary, the writer is always present in his narrative' (Phillips 1971: xi).

Ook Mary Douglas (1970: 8) laat de lezer even in de keuken van haar levers kijken als ze in het voorwoord van haar *Purity and danger* (oorspronkelijk 1966) schrijft:

'My other source of inspiration has been my husband. In matters of cleanness his threshold of tolerance is so much lower than my own that he more than anyone else has forced me into taking a stand on the relativity of dirt.'

Het lijkt op het eerste gezicht niet veel meer dan een speelse variatie op het verplichte nummer: ik dank mijn lieve vrouw/man die....,

enzovoort, maar ik ben geneigd meer waarde aan deze opmerking te hechten. Ik acht het zeer aannemelijk dat Douglas' grandioze inzicht ('Dirt is matter out of place') aan de ontbijttafel is opgekomen.

Een recent voorbeeld (er zijn er vele) van een autobiografische verantwoording van een antropologisch werk is te vinden in Saïds (1985) bestseller *Orientalism*. Saïd schrijft dat zijn leven als 'Oriental' in twee Britse kolonies en in de Verenigde Staten hem op het thema van zijn boek gebracht heeft. Zijn studie was een poging om de sporen van de dominante Westerse cultuur in zijn leven als 'oosterling' zichtbaar te maken.

'The life of an Arab Palistinian in the West, particularly in America, is disheartening. There exists here an almost unanimous consensus that politically he does not exist, and when it is allowed that he does, it is either as a nuisance or as an Oriental' (Saïd 1984: 27).

Inmiddels is het allang geen taboe meer de verbinding tussen persoon en werk te leggen; het is zelfs mode. De prestigieuze *Annual Review of Anthropology* heeft de gewoonte voor het eerste artikel steeds een gerenommeerd antropoloog uit te nodigen een persoonlijk getinte terugblik op de antropologie te schrijven. Een van hen, Leach, wijst op de relatie tussen de stijl van antropologie-bedrijven en de sociale klasse of afkomst van de antropoloog. Zijn conclusie laat weinig aan duidelijkheid te wensen over:

... 'the data which derive from fieldwork are subjective not objective. I am saying that every anthropological observer, no matter how well he/she has been trained, will see something that no other such observer can recognize, namely a kind of harmonic projection of the observer's own personality. And when these observations are "written up" in monograph or any other form, the observer's personality will again distort any purported "objectivity".'

... 'unless we pay much closer attention than has been customary to the personal background of the authors of anthropological works, we shall miss out on most of what these texts are capable of telling us about the history of anthropology' (Leach 1984: 22).

Devereux (1967: 43-4) zegt het zo mogelijk nog scherper:

'The anthropologist's report on a tribe and his interpretation of that tribe's culture is, in some ways, comparable to a projective test, where the TAT or Rorschach card is the culture studied and the anthropologist's account of the tribe the equivalent of the tested subject's responses' (geciteerd in Dumont 1978: 96).

Dat de link tussen werk en leven in de antropologie niet meer verdrongen wordt, blijkt uit de hausse van artikelen en boeken over dit thema. Het tijdschrift *Anthropology and Humanism Quarterly* drijft zelfs grotendeels op dit idee. Ook Geertz (1988), die de schrijfstijl van enkele bekende antropologen onderzoekt, gaat soms die richting op. De

trend doet zich eveneens voor in andere sociale wetenschappen. Nora (1988) heeft een boek uitgebracht waarin zeven vooraanstaande Franse historici, waaronder Le Goff en Duby, hun levensgeschiedenis vertellen in het licht van hun wetenschappelijk werk. De 'intellectuele biografie', waarin de verbinding tussen leven en werk van de hoofdpersoon centraal staat, is *in*. Onlangs promoveerde Van Heerikhuizen (1987) nog op een dergelijke biografie over Bongser.

Toch zijn biografische verwijzingen niet helemaal probleemloos. Onthullingen van de auteur zelf worden soms - als de juiste toon niet getroffen wordt (een literair criterium) - ervaren als hinderlijk exhibitionisme, valse bescheidenheid, of regelrechte ijdelheid. *Quod licet Jovi, non licet bovi*. Niet iedereen heeft gewicht genoeg voor het schrijven van memoires. Angst voor exhibitionisme weerhoudt anderen er juist van iets over zichzelf te vertellen ook als dat eigenlijk voor een goed begrip van het onderzoek onontbeerlijk is. Ik denk aan een recente doctoraal scriptie over een Rooms-Katholieke charismatische beweging in België (Roelofs 1988), volgens de auteur een voorbeeld van 'etnografie als communicatie'. Roelofs moet zich bewust geweest zijn van zijn eigen rol in die communicatie. Ik ben ervan overtuigd dat hij, jong, van het mannelijk geslacht, academisch gevormd en afkomstig uit Nederland, als een bijzondere gesprekspartner gezien werd. Zijn religieuze opvattingen moeten voor de leden van de gebedsgroep buitengewoon interessant geweest zijn. Was hij een potentiële bekeerling? In het verslag van het onderzoek horen wij echter nauwelijks iets over deze centrale figuur op wie zoveel 'communicatie' was afgestemd⁸. In de bijlage met getranscribeerde teksten zijn steeds de anderen aan het woord. Waarom is er geen (on)geloofsgetuigenis van de auteur in de selectie opgenomen? Roelofs antwoordde mij in een persoonlijke brief:

'Hoe moet dit op een evenwichtige wijze, zonder te vervallen in een ego-tripperij, een soort bekentenisliteratuur? Want daar zit de antropologie ook niet op te wachten. Uiteindelijk moet een antropoloog iets over *andere* mensen duidelijk maken.'

Onbehagen is er ook als niet de auteur maar anderen diens biografie erbij betrekken. Ondanks alles wat ik eerder gezegd heb, wordt zo'n verwijzing gemakkelijk geïnterpeteerd als kritiek, als twijfel aan de wetenschappelijke integriteit van zijn werk. Wetenschappers reageren gauw defensief als ze geconfronteerd worden met een dergelijke suggestie. Toen ik onlangs een collega in de medische antropologie suggereerde dat enkele van zijn 'vondsten' in een vreemde cultuur reeds in zijn bagage zaten op de heenreis naar dat verre land, voelde deze zich door mijn opmerking 'very depressed'. Vermoedens over biografische connecties in het werk van sommigen van mijn collega's durf ik niet eens hardop uit te spreken, omdat ik daar tumult van verwacht. Met zoiets kun je beter wachten tot er een *In Memoriam* geschreven moet worden. Een mooi voorbeeld van dat laatste is te

vinden in wat er ter nagedachtenis aan de kort geleden overleden Frits de Jong Edz geschreven werd: met zijn proefschrift over 'J. Saks, Literator en Marxist' zou De Jong een ideaalbeeld van zichzelf geschetst hebben als literair geschiedschrijver (Muntjewerf 1989). Echt onvriendelijk - en wat ouderwets - is Israëls (1986), die, na aandachtig een boek van Swales gelezen te hebben, Freud beschuldigt van bedrog omdat deze zijn eigen zieleroerselen in die van zijn patiënten geprojecteerd zou hebben:

'Onder de(ze) personen die door Freud werden geanalyseerd en voor zijn theorieën werden gebruikt, steekt er één met kop en schouders boven de rest uit Het hoofdwerk van Freud, de *Traumdeutung*, berust zelfs voor meer dan negentig procent op het analyseren van dromen van deze ene persoon.'

Het belangrijkste proefkonijn van Freud was Freud zelf, aldus Israëls/Swales en zijn wetenschappelijk werk kan waarschijnlijk gekarakteriseerd worden als 'verkapte autobiografie'. Israëls' slotaccordeo brengt me echter aan het schrikken: 'Iemand (Freud) die zoiets doet is geen wetenschapsman. Zo iemand is een kwakzalver.' Doet het er werkelijk zoveel toe of een bepaalde 'jongeman' wiens uitlatingen geanalyseerd worden, wel of niet Freud zelf is? Ten eerste lijkt Israëls het belang van introspectie voor wetenschappelijk onderzoek te ontkennen; ten tweede heeft hij geen oog voor de specifieke context waarin Freud - en andere wetenschappers - hun werk verrichten. Als het wegens de fatsoensmoraal of de regels van de wetenschap niet mogelijk is over zichzelf te schrijven, waarom dan niet via 'de ander'? Dat doen romanschrijvers al tweehonderd jaar, en goede lezers weten het.

Ik begon deze paragraaf met de vaststelling dat men mag verwachten dat wetenschappers - en ik denk daarbij vooral aan antropologen - hun 'persoonlijke redenen' hebben om een bepaald onderwerp voor onderzoek te kiezen; dat de onderzoeksvragen waarschijnlijk vertalingen zijn van vragen uit hun eigen leven.⁹ Er zit echter nog een persoonlijk tintje aan wetenschappelijk onderzoek dat hier niet onvermeld mag blijven. Waar halen wij de energie en volharding vandaan om soms jarenlang aan dat ene boek, proefschrift, artikel te werken? Is het de zaak zelf? Het onderwerp dat ons in de ban houdt? Onwaarschijnlijk, want de uitkomsten van het onderzoek kennen we al, ze moeten alleen nog opgeschreven worden, in een vorm en stijl die het vak van ons eist. Dat kan jaren duren. Dus nogmaals de vraag: vanwaar die volharding en zelf-foltering? Het antwoord is bekend: ijdelheid. Dat ene moment als de dissertatie af is, het boek of artikel gedrukt is en op de deurmat valt, maakt alles goed. De persoonlijke geschiedenis die er achter de moeizame voltooiing van een wetenschappelijk produkt steekt, is zelden bekend. Daar wordt niet over gesproken. De etiquette schrijft voor dat we het slechts over de inhoud van de studie hebben. Maar dat neemt niet weg dat iedereen 'beter weet'.

De auteur bewijst zich tegenover anderen, familieleden, oude vrienden, collega's. In één klap zijn alle twijfels over zijn kunnen verdwenen. De publikatie is zijn persoonlijke triomf; soms in letterlijke en vaak in figuurlijke zin: zijn 'promotie'. Daarnaast is er nog de rilling van genot als het produkt ter hand genomen wordt. De rug wordt gestreeld; de kaft, het lettertype, de bladspiegel, alles wordt gekoesterd en maakt deel uit van die gelukservaring. In een cultuur waar boeken zo hoog in aanzien staan dat ze zelfs als wandversiering mogen dienen in de huizen van de intelligentsia, geeft het speciale voldoening zelf auteur te zijn van zo'n stukje decoratie¹⁰. Als dat strikt persoonlijke belang van het schrijven er niet was, die ijdelheid der ijdelheden, dan zou er geen plagiaat gepleegd worden, zou er niet zoveel geciteerd worden en, vooral, zou er niet zoveel (te veel) geschreven worden. Het belangrijkste succes van een wetenschappelijk werk is misschien wel zijn *succès d'estime*.

Ook auteurs die zich bezighouden met uiterst urgente zaken en met hun onderzoek een bijdrage trachten te leveren aan de oplossing van een of ander ernstig probleem, zijn niet van deze menselijke gevoelens ontbloot. Het zou hun als onaangenaam treffen als het betreffende probleem werd opgelost vóór hun boek uit was. Ik werd hierop geattendeerd door een jonge antropoloog die onderzoek had gedaan naar problemen van illegale abortus in een Afrikaans land. In zijn studie beschreef hij de negatieve gevolgen van het regeringsbeleid dat abortus met strenge straffen verbood, terwijl de vraag om hulp bij ongewenst zwangere jonge vrouwen zeer groot was. Een van de gevolgen was zelfhulp-abortus op grote schaal, wat niet zelden de dood of blijvende steriliteit van de betreffende vrouw tot gevolg had. De antropoloog deed in zijn studie dan ook suggesties hoe deze situatie verbeterd zou kunnen worden. Hij vertelde mij dat hij kort voor het verschijnen van zijn studie het gerucht opving dat de regering haar beleid gewijzigd had. Hij schrok. Waarom hadden ze niet gewacht op zijn studie met aanbevelingen? Gelukkig bleek het gerucht niet waar te zijn.

Tot besluit

De situatie rond het antropologisch onderzoek is er niet eenvoudiger op geworden. Vroeger wist men waar men aan toe was: wees objectief. Het was niet gemakkelijk maar wel duidelijk. Inmiddels hebben zich tegenstrijdige ontwikkelingen voorgedaan. Met de vrijheid van onderzoek is het afgelopen. Betalers worden tevens bepalers van onderzoek en ook de informanten krijgen steeds meer stem in het kapittel. Bovendien wordt nu toegegeven dat de oude roep om objectiviteit in onderzoek te gemakkelijk voorbij ging aan de persoonlijke geschiedenis die in ieder onderzoek ligt opgesloten. Die geschiedenis

wordt niet meer gezien als een hinderpaal maar als een inspiratiebron van onderzoek. Als de onderzoeker, ondanks al die beperkingen, in gesprek kan komen met anderen en samen met die anderen verslag kan doen van dat gesprek, dan denk ik dat de goden van alle partijen zullen glimlachen.

Noten

1. Totdat men in de Nederlandse taal een andere oplossing bedenkt, voel ik mij genoodzaakt 'hij', 'hem' en 'zijn' te schrijven als ik het over mannen en vrouwen heb.
2. Mijn eerste belangstelling gaat uit naar antropologisch onderzoek, maar soms zal ik ook verwijzen naar andere takken van wetenschap, als ik meen dat de situatie daar vergelijkbaar is. Overigens zou het een vergissing zijn te denken dat het met het onderzoek in de 'exacte wetenschappen' geheel anders gesteld is (zie bijvoorbeeld Latour & Woolgar 1979).
3. Voor de volledigheid: er zijn nog vele andere fondsen van waaruit onderzoek gefinancierd kan worden. Naarmate de subsidiegelden van de overheid - zeker relatief - teruglopen, krijgen onderzoekers meer belangstelling voor deze alternatieve mogelijkheden. Catalogi van dergelijke fondsen worden met name druk geraadpleegd door beginnende onderzoekers.
4. Elders (Van der Geest 1984) heb ik verder uitgeweid over het antropologisch verlangen naar dramatiek.
5. De woordspeling heb ik van het proefschrift van Krol (1985) die beschrijft hoe patiënten de huisarts onder druk zetten en hem, tegen zijn zin, een verwijsbriefje voor de specialist ontfutselen.
6. Aan Baker (1984: 25) dank ik het volgende citaat van Merton: 'A passion for knowledge, idle curiosity, altruistic concern with the benefit to humanity and a host of other special motives have been attributed to the scientist.'
7. Een paar jaar geleden zei Hugo Claus in een radio-interview over enkele van zijn gedichten: 'Ze moeten wel onbegrijpelijk zijn, want ze gaan over mezelf.'
8. Hetzelfde geldt voor het proefschrift van Pool (1989b) die de biografische context van de door hem geanalyseerde gesprekken wel benadrukt maar zichzelf verborgen houdt.
9. Dit vermoeden wordt tevens bevestigd door het feit dat steeds meer antropologen toegeven dat zij zelf op de eerste plaats geprofiteerd hebben van het onderzoek en dat het twijfelachtig is of hun onderzoek 'nut' heeft gehad voor de betrokken bevolkingsgroep of voor antropologische theorievorming (zie bijvoorbeeld Baker 1984: 34-7).

10. Tijdens een avondwandeling langs de Amsterdamse grachten maakte een buitenlandse collega mij attent op de vele muren met boeken in de warm verlichte huiskamers. Hij was daar zeer van onder de indruk. Boeken hebben ook die betekenis.

Literatuur

- Baker, Victoria (1984) Een stem in het kapittel? De keuze van onderwerp en gebied van onderzoek. In: Kloos, Peter (red.) *Onderzoekers onderzocht*. Leiden: DSWO Press, pp. 25-39.
- Clifford, James & George E. Marcus (eds.) (1986) *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Devereux, Georges (1967) *From anxiety to method in the behavioral sciences*, New York: Humanities Press.
- Douglas, Mary (1970) *Purity and danger. An analysis of concepts of pollution and taboo*. Harmondsworth: Penguin (oorspr. 1966).
- Dumont, Jean-Paul (1978) *The headman and I. Ambiguity and ambivalence in the fieldwork experience*. Austin: University of Texas Press.
- Dwyer, Kevin (1982) *Moroccan dialogues: anthropology in question*. Baltimore: J. Hopkins Press.
- Geertz, Clifford (1988) *Works and lives. The anthropologist as author*. Stanford: Stanford University Press.
- Geest, Sjaak van der (1984) De antropoloog als toneelschrijver. In: Verrips, Joada e.a. (red.) *Romanthropologie II: essays over antropologie en literatuur*. Amsterdam: Cansa, Universiteit van Amsterdam, pp. 45-87.
- Goudsblom, Johan (1979) Problemen bij de sociologische studie van romans. In: Van Bremen, Jan e.a. (red.) *Romanthropologie: essays over antropologie en literatuur*. Amsterdam: Cansa, Universiteit van Amsterdam, pp. 1-18.
- Heerikhuizen, Bart van (1987) *W.A. Bongers: socioloog en socialist*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam.
- Israels, Han (1986) De Weense kwakzalver. In: *De Groene Amsterdammer* 19 november 1986, pp. 18-9.
- Kloos, Peter (red.) (1984) *Onderzoekers onderzocht. Ethische dilemma's in antropologisch veldwerk*. Leiden: DSWO Press.
- Köbben, André F.J. (1987) Partijdigheid & wetenschap. In: *NRC Handelsblad* 13 augustus 1987, Bijvoegsel Wetenschap & Onderwijs, p. 1.
- Krol, Leendert J. (1985) *De consument als leidend voorwerp in de gezondheidszorg*. Dissertatie Universiteit van Amsterdam.
- Latour, Bruno & Steve Woolgar (1979) *Laboratory life. The social construction of scientific facts*. Beverly Hills: Sage.

- Leach, Edmund R. (1984) Glimpses of the unmentionable in the history of British social anthropology. In: *Annual Review of Anthropology* 13: 1-23.
- Marcus, George E. & Dick Cushman (1982) Ethnographies as text. In: *Annual Review of Anthropology* 11: 25-69.
- Muntjewerf, Ank (1989) In memoriam: Frits de Jong Edz. (1919-1989). In: *Folia Civitatis* 25 augustus 1989.
- Nora, Pierre (1988) *Essais d'égo-histoire: Maurice Agulhon, Pierre Chanu, Georges Duby, Raoul Girardet, Jacques le Goff, Michelle Perrot, René Rémond*. Paris: Gallimard.
- Phillips, Derek L. (1971) *Knowledge from what? Theories and methods in social research*. Chicago: Rand McNally & Comp.
- Pool, Robert (1989a) Gesprekken over ziekte in een Kameroenees dorp: een kritische reflectie op medisch-antropologisch onderzoek. In: *Medische Antropologie* 1 (1): 21-33.
- (1989b) *There must have been something ... Interpretations of illness and misfortune in a Cameroon village*. Dissertatie, Universiteit van Amsterdam.
- Pouwer, Jan (1987) Pan! Pan! ... sur les Tartares. Barbarij en ideologie onder ons. In: *Antropologische Verkenningen* 6 (4): 19-40.
- Roelofs, Gerard (1988) *Rooms-Katholieke charismatici: een linguïstisch-antropologische benadering van genres in religieus taalgebruik*. Doctoraal scriptie Culturele Antropologie, Universiteit van Amsterdam.
- Ruijter, Arie de (1988) In de ban van Jan. In: *Antropologische Verkenningen* 7 (3): 51-4.
- Said, Edward W. (1984) *Orientalism*. Harmondsworth: Penguin.
- Swaan, Abram de (1983) Met de prop in de mond - over de vrijheid van onderzoek. In: *Vrij Nederland* 1 okt. 1983.